

mohl být rukopis sepsán a vyzdoben. Soukupová se staví proti převládající hypotéze, že lekcionář vznikl pro klášter cisterciáků v Mariensternu, a za donátorku rukopisu určuje Anežku Přemyslovnu. Svoji teorii se snaží podepřít výkladem některých výjevů, které klade do souvislosti s historickými událostmi pojícími se k osobnosti Přemysla Otakara II. Práci datuje kolem roku 1280 a „nevylučuje ani možnost, že hotový rukopis mohl získat pro klášter Marienstern diplomat krále Václava II., biskup Bernard III. z Kamence“.

Iluminovaným rukopisem *Život sv. Františka* se zabývá Soukupová v následujícím, šestém oddíle, jež doplňuje o nejnovější literaturu k tématu, a dílo se snaží na základě bližšího rozboru zde zachyceného zázraku datovat do let 1302–1317. Kapitola však pojednává zejména o pohřbech a dochovaných náhrobcích (náhrobek královny Kunhuty Uherské, Markéty – dcery Přemysla Otakara II., a princezny Guty Druhé) a o prvních pokusech o Anežčino svatořečení, které vedly k sepsání legendy o jejím životě a zázracích. Tato legenda se stala důležitým historickým pramenem jak k Anežčinu životu, tak k dějinám a topografii kláštera.

Úsilí o kanonizaci české princezny pokračovalo i v období vlády Lucemburků, a to zvláště z iniciativy královny Elišky. Tzv. Milánský rukopis, konečná redakce Anežčina životopisu, však podle nejnovějšího bádání nevznikl na popud manželky Jana Lucemburského, ale pro potřeby jednotlivce nebo spíše komunity oddané účtě sv. Anežky, tedy zřejmě pro samotný klášter klarisek. Soukupová předpokládá, že rukopis pochází z písařské a iluminátorské dílny při klášteře cyriaků, tedy z těsného sousedství sdruženého kláštera klarisek a menších bratří. Nově autorka také informuje o existenci bekyní v blízkosti kláštera a o pohřbech v ambitu mužského konventu. Za doklad reformního smýšlení komunity na Františku považuje Soukupová tamní návštěvu minority Petra Filarga, pozdějšího papeže Alexandra V., o které svědčí zakládací deska oltářů s datem 1396, nalezená ve svatyni Salvátora.

Osudy kláštera v 15. a 16. století líčí osmý oddíl knihy. I když klášter za husitské revoluce nezankl, znamenala konec jeho rozkvětu. Klarisky žily do roku 1437 ve vyhnanství a klášter se proměnil ve zbrojnici a mincovnu. Nepříliš dobré poměry zde panovaly rovněž za Jagellonců a i v pozdějších dobách se klášteru dostávalo jen málo pozornosti, což ale umožnilo dochování jádra Anežského kláštera v jeho středověké podobě.

Poslední dvě kapitoly rozsáhlé publikace se váží už čistě k novověku a oproti prvnímu vydání

doznaly jen nepatrných změn. Výjimkou je logicky závěr knihy (asi 7 stran textu), zachycující léta 1989–2011, kdy došlo zejména v rámci oprav pro využití prostor Národní galerií, ale paradoxně i díky zásahům vynuceným povodní roku 2002 k řadě nových dílčích poznatků.

Nelze pochybovat o tom, že i druhé vydání tohoto monumentálního díla s řadou celostránkových barevných příloh, s dobovými fotografiemi, plány a kresebnými rekonstrukcemi nalezne náležitou odezvu. Laici ocení jednak čtivou formu textu, jednak bohatost obrazového materiálu, odborníci pak především precizní poznámkový aparát a obsáhlý seznam pramenů a literatury podnětující k dalšímu bádání. Užitečný je také přehled dat a rejstříky. K zamyšlení by mohla vést volba zobrazení na přebalu knihy s výřezem z oltáře křížovníckého velmistra Mikuláše Puchnera, kde se podle recentního bádání (viz katalog *Svatá Anežka Česká, princezna a řeholnice*, Praha 2012, s. 192) nenachází sv. Anežka, ale sv. Hedvika. Snad by se dalo bez nadsázky říci, že zpracování knihy odpovídá svou monumentalností, ale i citlivostí a vyvážeností samotné stavbě Anežského kláštera.

MARTINA KUDLÍKOVÁ

Aleš MUDRA, *Ecce panis angelorum. Výtvarné umění pozdního středověku v kontextu eucharistické devoce v Kutné Hoře (kolem 1300–1620)*, Nakladatelství Halama, NPÚ ÚOP v Praze, České Budějovice – Praha 2012
319 s., ISBN 078-80-97082-24-9

„Kult eucharistie se stal ve vrcholném a pozdním středověku jedním z ústředních témat celé evropské kultury a jako takový prostupoval všemi sférami života tehdejší společnosti.“ První větu své knihy si autor vypůjčil od Miri Rubin, která touto formulací dobře vystihla závažnost i nosnost tématu. Dříve než vlastní téma si však musíme přiblížit výchozí situaci.

Ačkoli Kutná Hora byla po Praze druhým či třetím největším městem Českého království, až do roku 1410 neměla vlastní faru. Původní dřevěné kaple při šachtách odváděly důchody malínskému faráři, a to až do roku 1375, kdy byly všechny tyto kaple s výjimkou kaple v královském dvoře inkorporovány k sedleckému opatství. Z kaplí postupně vyrostly dva kamenné městské kostely, „hořejší“ (též Vysoký) sv. Jakuba

a „dolejší“ Panny Marie na Náměti. Ke stavbě třetího kostela dalo v roce 1384 podnět nově založené bratrstvo ke cti a chvále Božího těla, a to vně hradeb, na místě náležejícím pod církevní správu fary v Pněvicích. Zprvu tu prezentovala kaplany pražská kapitula, později sem snad přenesl svoji faru pněvicický farář. Mnohaleté spory o farní práva na území Kutné Hory měly skončit narovnáním z dubna 1410, podle něhož byla Kutná Hora rozdělena na dva farní obvody.

Navzdory podrobným dohodám došlo v roce 1413 ke krvavé řeži, v níž kutnohorsští horníci z malicherných příčin pobili velký počet obyvatel Malína. Mnohem horší projevy hromadného násilí následovaly během husitských válek. Počestěné město se díky svým dolům a mincovnám rychle vzpamatovalo, jeho duchovní správa však zůstávala po celá desetiletí v provizorním stavu. Klášter v Sedlci roku 1421 dočasně zanikl, o bratrstvu končí zprávy o tři roky později. Důležitým mezníkem v duchovním a stavebním vývoji města se stal rok 1483, kdy kutnohorská obec přistoupila k položení základního kamene k dostavbě kostela sv. Barbory.

Hned v počátečním období dějin města se stalo, co se dalo očekávat. Obě fary začaly soutěžit o duše farníků, zvláště těch bohatých. V Pněvicích se eucharistický zázrak odehrál již v roce 1338, sedlecký klášter se zaměřil na pěstování kultů spjatých se Svatou zemí. Hlína ze země „skropené Kristovou krví“, kterou si údajně první sedlecký opat Heidenreich přivezl z pouti ke Kristovu hrobu a kterou nechal rozsypat na klášterním hřbitově, dala podnět k legendě o přenesené „Svaté zemi“ a jejích zázračných účincích. Druhým střediskem spjatým v Sedlci s kultem Svaté země byla kaple hrobu Páně, která stávala při kostele sv. Filipa a Jakuba. Stavbou kostela Kristova těla a sv. Barbory, jež si dalo za svůj hlavní cíl bratrstvo Kristova těla, se část zámožného kutnohorského obyvatelstva mimo jiné chtěla vyvázat z kontroly sedleckého kláštera. Z vyhodnocení oltářních fundací vyšla najevo ostrá rivalita mezi mincíři a pregéři mincovny v sousedství „Mysokého“ kostela sv. Jakuba a mezi „bratrstvem a cechem písařů“ novostavby kostela Kristova těla. Soupeření se promítalo nejen do výzdoby svatostánků, ale i do liturgických manifestací v podobě poutí, korouhví apod.

Obecnou situaci Kutné Hory v pohusitském období autor pojednal dosti stručně. Očekávali bychom zde alespoň zmínku o dvou synodách utrakvistického duchovenstva v letech 1441 a 1443, které byly v dějinách města výraznými událostmi. Restaurační náběhy spojené s Ladislavem Pohrobkem by si rovněž zasloužily větší

pozornosti, nemluvě o roli Kutné Hory v době vladislavské. Příznačný v tomto ohledu není jen kutnohorský náboženský smír z roku 1485, ale i druhá tištěná, bohatě zdobená česká bible z roku 1489. Již to, že vyšla s podporou místní obce, která soutěžila s Prahou, je výmluvným svědectvím o společenském i duchovním prostředí sakrálních památek, které A. Mudra podrobně sleduje.

Prvořadá pozornost tu ovšem náleží druhé etapě výstavby a výzdoby kostela sv. Barbory. Základní kámen k dostavbě chrámu v roce 1483 položila městská obec, neboť předhusitské bratrstvo již nebylo obnoveno. Snad i proto dočasně zmizelo z povědomí též původní patrocinium Kristova Těla, které příliš nekonvenovalo ani z hlediska utrakvismu. Výjimky však i v tomto ohledu potvrzovaly pravidlo. Když ne celý chrám, tak alespoň hlavní oltář, který roku 1504 vysvětil utrakvistický biskup Filip de Novavilla, náležel Tělu Kristovu. Toto z větší části nedochované řezbářské dílo muselo být vskutku monumentálních rozměrů, protože postavy Poslední večeře Páně byly nadživotní velikosti. V ikonografii bohaté sochařské výzdoby jinak christologické a eucharistické náměty nadále převažovaly. Příznačné jsou v tomto ohledu zejména nástěnné malby s námětem Ukřižování hned ve třech ochozových kaplích. Přibližně ve stejné době, kdy se začalo s dostavbou chrámu sv. Barbory, se mnichům v Sedlci podařilo zčásti obnovit místní kult spjatý s Kristovým hrobem. Autor tu důvodně naznačuje souvislost se vzrůstající oblibou poutí do Jeruzaléma.

Snad se nemýlím, když jeden z hlavních přínosů knihy spatřuji v kapitolách o sanktuáriích a mešním náčiní. Od výklenků pro mešní náčiní se sanktuária odlišovala lepším zabezpečením. I když mívala zdobné prvky (zpravidla veraikon), nemohla v tomto ohledu soutěžit s volně stojící drobnou architekturou pastoforií. Z let 1450–1530 jich je zachováno devět, z nich dvě v Kutné Hoře. Autor tu opouští lokální půdu a věnuje pozornost i dalším pastoforiím, zvláště dvěma nad jiné významným. Starší z devadesátileté let 15. století v chrámu sv. Ducha v Hradci Králové vytvořil Matěj Rejsek, mladší z roku 1518 v jemnickém kostele sv. Jakuba většího je dílem dvou kameníků, z nichž jedním mohl být Johannes lapicida.

Na řadu přicházejí eucharistické nádoby. V bohaté Kutné Hoře jich bylo více, než bylo třeba, takže se musely uchovávat v zabezpečených depozitářích v podobě kovaných truhel, výklenků nebo pokladnic. Zvláště množství kalichů šlo do mnoha desítek. Některé s tzv. čepkem usnadňovaly přijímání v podobě vína, jiné

se používaly pro nemocné apod. Lžičky, jak se podle dochovaných kusů jeví, byly používány jen vzácně. Běžnému mešnímu náčiní se náročným zpracováním, zdobením i cenou materiálu vymykaly monstrance. Těmto artefaktům autor rovněž věnuje prvořadou pozornost, neboť vizuálně akcentovaly kult Božího těla. Zvláště to platí pro obě velké monstrance z let 1389–1391, které v Sedlci i v kutnohorském kostele Kristova těla vyznačovaly centra eucharistické úcty. Jelikož však je jedinou dochovanou monstrancí z Kutné Hory menší práce z bývalého kostela sv. Bartoloměje, autor přihlédl i k dalším dochovaným dílům tohoto druhu.

Velikonoční liturgické inscenace, v nichž se dramatickými prvky obohacovaly prožitky účastníků obřadů, nejsou sice v Kutné Hoře přímo doloženy, autor však ani tuto možnost nezanechal a důvtipně shromáždil písemné i výtvarné doklady, které by mohly jejich existenci prokázat. Tradice eucharistických procesí předhusitské éry byla v Kutné Hoře na dlouhá desetiletí přerušena, zcela však nezankla ani v utrakvistickém období. Zatímco ještě ve třicátých letech 16. století kutnohorští obyvatelé procesí postrádali nebo vyžadovali, o čtyřicet, padesát let později už o ně ztratili zájem a ze svátku Kristova těla patrně zůstal jen tradiční jarmark. Už v závěru roku 1622 však církevní oslavy probíhaly „vojensky s nadepsanými knechty, s praporem a bubnováním, střílením z ručnic.“ Záznam z Paměti Mikuláše Dačického z Heslova může být tečkou i za celým dramatickým vývojem eucharistických devocí v Kutné Hoře.

Knihu doplňuje rozsáhlý soubor 28 cenných příloh dokumentární povahy, které odlehčují odborný aparát umně strukturovaného, avšak pro čtenáře dosti náročného textu, v němž se prolínají kapitoly obecně i lokálně historické povahy a uměnovědného i liturgického zaměření. Pečlivý, neuspěchaný a koncepčně promyšlený postup Aleše Mudry dokládají i jeho závěrečné reflexe, které z nadhledu shrnují celou problematiku a obohacují ji širším zamyšlením o vizuální komunikativnosti liturgických obřadů, a to v linii sociální i transcendentální. Zahraniční badatelé nesporně ocení obsírné, osnovou knihy nespoutané anglické shrnutí, které s prospěchem může využít i český čtenář.

Kulty mívají legendární opar, ten k nim patří, pro historika však není vždy snadné odlišit zrno od plev. Autor se i v tomto ohledu snažil zůstat nad věcí, přesto však místy naslouchal bájnému podání pozdějších kutnohorských letopisců více, než by se mělo. Ocenění si bez výhrad zaslouží nadhled v posuzování excesů,

jež v Kutné Hoře přesáhly běžnou představivost. Snad i proto, že je obtížné srovnávat počty husitů naházených do šachet a katolíků upálených v kostelech. Ostatně ani v obrazoborectví si obě strany nezadaly. Až dosud bylo málo známo, že jedním z nástrojů rekatolizace v 17. století bylo ničení kališnického mešního náčiní a monstrancí. V neposlední řadě i neoborník uvítá snahu o upřesnění dosavadní terminologie některých liturgických a jiných artefaktů.

Stručný referát není s to zachytit bohatství látky i podnětů knihy, která zdařile propojila tři linie výkladu. První sledovala historický vývoj města, druhá osvětlila místní eucharistické devoce a konečně třetí obohatila dosavadní znalosti o sakrálních stavbách a uměleckých artefaktech spjatých s kultem Božího těla. Místy sice četba vybudí drobnou pochybnost nebo zvědavou otázku, obojí však k přínosné monografii patří.

FRANTIŠEK ŠMAHEL